

Neil MacCormick, Horváth Barna

H. L. A. Hartról

NEIL MACCORMICK: H. L. A. HART ÉLETE ÉS PÁLYÁJA

H. L. A. Hart professzor – Herbert Hart – a teoretikum és a praktikum kölcsönös összekapcsolódásának és elválaszthatatlanságának példája a jogelméletben. 1907-ben született zsidó szülők gyermekeként, s a Cheltenham College-ban és a Bradford Grammar School-ban tanult. Tanulmányait az oxfordi New College-ban folytatta, ahol különösen kiemelkedő teljesítményt nyújtott a latin és görög irodalom, valamint az ókori történelem és filozófia tanulmányozása terén, kiváló minősítéssel téve le záróvizsgáit 1929-ben. Mint oly sokaknak, a sikeres záróvizsgák számára is a jogász pálya kezdetét jelentették. Ügyvédjelöltként jogi szakszavára készült, 1932-ben pedig ügyvéddé avatták. A következő nyolc évben Chancery *barristerként* tevékenykedett, és sikeres pályakezdő praxist alakított ki olyan bonyolult területeken is, mint a *trust*, a családi vagyoni jog és öröklési jog, valamint az ezekkel összefüggő illetékügyek. Arra törekedett, hogy sikeres jogász legyen, s bár már ekkor meghívást kapott, hogy filozófiai *tutorként* térjen vissza a New College-ba, ahol H. W. B. Josephnél tanult, úgy döntött, nem hagyja el a joggyakorlat világát.

A háború kitörésekor polgári alkalmazott lett a katonai hírszerzésnél. Filozófiai érdeklődése, amely sohasem szűnt meg teljesen, ebben az időszakban új formában éledt újjá, részben azért, mert munkakapcsolatba került két oxfordi filozófussal, Gilbert Ryle-lal és Stuart Hampshire-rel, akik a hírszerzés egy másik ügyosztályán dolgoztak. Ők hárman a hírszerzési munka szüneteiben mindig filozófiáról beszélgettek.

A háború után a New College újra meghívta Oxfordba, hogy legyen a College tagja és a filozófia *tutora*. Ekkor elfogadta a meghívást. Úgy gondolta, teljesen feladja a joggal való foglalkozást egy annál mélyebb szellemi kihívás érdekében, amit abban fedezett fel, hogy megvizsgálja az új filozófiai megközelítés helyességét saját régi – az észleléssel, a tudományos és köznapi hitek összehátrításával, valamint Platón munkásságával kapcsolatos – filozófiai elgondolásaival szemben, melyek iránt H. W. B. Joseph munkája keltette fel és tartotta fenn érdeklődését még a joggyakorlat éveiben is. Tizenhat évi intenzív gyakorlati jogi munka, majd katonai szolgálat után visszatért a tudományos életbe. Céljai szerint nem is gondolt arra, hogy a filozófiát jogi problémákra alkalmazza. Kiderült azonban, hogy Chancery *barristerként* szerzett jogi tapasztalatai a szavak gyakorlati célokból való alkalmazása terén különösen fontosak voltak filozófus kollégáinak aktuális érdeklődése szempontjából, akik számára a nyelvhasználat gyakorlati és elméleti módjainak tanulmányozása, amint azt a maga helyén látni fogjuk, különösen sürgetővé vált. Ezzel magyarázható, hogy Hart jogász tapasztalatai – annak ellenére, hogy az ügyvédi talárt egyetemire cserélte – egyre inkább szerepet kaptak filozófiai munkájában.

1952-ben A. L. Goodhart lemondott az oxfordi jogelméleti katedráról. S bár Hart ekkor még nem sokat publikált, megbecsült tagja volt a háború utáni oxfordi filozófusok új iskolájának. Egyedül ő volt körükben egyszerre jogász és filozófus, így a megüresedett tanszékre őt választották meg. A *Meghatározás és elmélet a jogtudo-*

mányban problémáját tárgyaló székfoglaló előadásával azonnal a viták középpontjába került, midőn bejelentette az új filozófia jelentőségét a jogi fogalmak természetével kapcsolatos régi jogászai vitákat illetően. Ahelyett, hogy definíciókra alapozva elméleteket építenének – érvelt –, a jogászoknak azon kell munkálkodniuk, hogy a jogi nyelvnek a jog gyakorlati működése során való használatát elemezzék. Ezt az álláspontot az Egyesült Államokban Edgar Bodenheimer professzor azzal denunciálta, hogy a jogászai beszéd ismételtetésére szűkíti le a jogelméletet, s hogy eltereli a jogászok figyelmét a fontosabb szociológiai vizsgálódásokról. Erre Hart azzal válaszolt, hogy saját munkájuk során maguk a szociológusok is fegyelmezettebb fogalmi elemzést alkalmazhatnak, a jogászok és a jog tanulmányozói számára pedig legalább a jogi elemzés kiindulópontja saját vállalkozásuk nyelvi építményének gondos elemzése kellene hogy legyen.

Az efféle munkálkodás eredményei a szélesebb közönség számára (leszámítva a sokak által látogatott oxfordi előadásait, melyek viszont ösztönözték és elgondolkodtatták a jelen lévő joghallgatókat) csak az – A. M. Honoréval közösen írt, s a *Law Quarterly Review* cikksorozatában már előrevetített – *Okság a jogban* című mű 1959-es megjelentetése után váltak hozzáférhetővé. Az okság kérdéseinek a jogban széles körű jelentősége van, amikor a polgári jogi vagy a büntetőjogi felelősség forog kockán. (Smith magatartása kárt okozott-e Jones tulajdonában? Ez okozta-e Macdonald halálát?) Ezek a kérdések a filozófiai és tudományos érdeklődésnek is tárgyai, s fontos szerepet játszanak a mindennapi élet ügyeiben és a „józan észre alapozott” beszédben is. E mű mesterien és részletesen fejtette ki egy fogalom jogi használatát, annak a mindennapi gondolkodásban és nyelvben adott gyökereivel együtt, s kétségkívül megvédte Hart jogelméletét a trivialitás minden esetleg hihető vádjával szemben.

Ezt a művet nemsokára, 1961-ben, Hart fő művének, *A jog fogalmának* megjelentetése követte, amely annak a módnak a bemutatásán keresztül nyújtja a jog és a jogrendszer fogalmainak elemzését, ahogyan az emberi magatartások szabályait, mint a viselkedés szociális mintáit használják, melyek olykor olyan komplex, rendszeres egészzé szerveződnek, amiben a jogi diskurzus fogalmainak értelmük van és a megfelelő társadalmi kontextusban alkalmazhatóvá válnak. *A jog fogalma* a XX. századi jogelmélet nagy művei körében a nagy osztrák jogász, Hans Kelsen mélyen tudományos és éles ítélőképességről árulkodó munkáival egyenrangú alkotás. Olyan nemzetközileg elismert mű, melyet még legszigorúbb bírálói is mesterműnek tartanak, ami legalábbis körültekintő cáfolatra érdemes. Bár egy ilyen mű célja – minthogy feltételezhetően a szerzőtől meglehetősen idegen jogi tradíciók szempontjából is jelentőséggel bír – az egyetemes alkalmazás, minden jogász könnyen felfedezi benne saját történeti és földrajzi viszonyainak jeleit. S bár Hart műve közvetlenül nem a brit intézmények leírására irányul, mégis egyértelműen egy angol jogász munkájának tekinthető. [...]

[A]z amerikai kritikusok azzal támadták, hogy Hart jogelméletéből hiányzik a „belső erkölcsiség” kifejtése, amit egyikük, Lon L. Fuller minden jogként elismert jelenség lényegi elemének tart. Az angol-amerikai jogászok 1950-es évek végi polémiájának mérföldköve a Fuller és Hart között a *Harvard Law Review*-ban publikált vita volt arról, hogy a jog belső természete lényegileg erkölcsi jellegű-e vagy sem. Egyikük sem győzte meg a másikat, s később mindketten meggyőzően érvelő könyvekké bővítették ki álláspontjukat. Némileg később egy másik amerikai, Ronald Dworkin úgy találta, Hart jogelméletének az a hibája, hogy „nem veszi komolyan a jogokat”, minthogy nem alakít ki semmilyen elméletet azzal a móddal kapcsolatban, ahogyan a jogosultságok alapelvei beépülnek a törvények és jogi precedensek „holt betűibe”. [...]

[Az igazságosság, a helyes jog és a „kritikai erkölcs” terén] Hart főleg a büntetőjog és a büntetés kérdéseire összpontosította figyelmét, melyek kapcsán *A jog fogalmát* követően megjelentetett műveiben – nevezetesen a *Jog, szabadság, erkölcsben* (1963), *A büntetőjog erkölcsiségében* (1965) és a *Büntetés és felelőségekben* (1967) – fejtette ki álláspontját.

Mind analitikus, mind kritikai munkássága során Hart nagy mértékben a liberális haszonelvűség és jogi pozitívizmus brit tradíciójára alapozott, mely közvetve olyan gondolkodók munkáiból ered, mint Thomas Hobbes és David Hume, közelebbről pedig olyanokéból, mint Jeremy Bentham (1748–1832), John Austin (1790–1859), valamint tanítványuk, John Stuart Mill (1806–1873). [...] 1954-ben bevezetést írt John Austin *A jogbölcselet területének szabatos meghatározása* című művéhez, és szerkesztette azt, szakmai pályafutásának későbbi szakaszában pedig mindent megtett azért, hogy megvalósuljon a Bentham által hátrahagyott (részben kiadatlan) írások szerkesztett formában való közlésének programja. A maga részéről e programban J. H. Burns-szel közösen a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás elveibe*, önállóan pedig *A törvényekről általában* című művet szerkesztette.

E szerkesztői munkának, az angol *Monopolies Commission* tagjaként vállalt kötelezettségeivel párosuló terhei következtében lemondott az oxfordi jogelméleti katedráról, ahol később Ronald Dworkin foglalta el helyét. Az ezt követő négy évben vezető kutató volt az oxfordi University College-ban, 1972-ben pedig a Brasenose College principálisává [hozzávetőlegesen a dékáni rangnak megfelelő cím] választották, mely hivatalt 1978-as nyugdíjazásáig töltötte be. Az 1960-as évekbeli diákmegmozdulások idején az Oxfordi Egyetem által kinevezett, az egyetem fiatal és idősebb polgárainak viszonyát vizsgáló bizottság elnökeként tevékenykedett, melynek összegző jelentése az egyetemi fegyelmi és ahhoz kapcsolódó ügyekben egy sor liberalizáló reform bevezetését ajánlotta. Az egyetem szabályalkotó testülete az 1960-as évek végén ezek többségét elfogadta. Ugyanilyen jól ismerte a tudományos ügyek irányításának problémáit is, amikor a valamivel csendesebb 1970-es években elvállalta a Brasenose College principális feladatát. A kutatás és a publikálás, valamint a fiatalabb tudósok formális és informális irányítása, illetőleg segítése terén nyugdíjba vonulása után is teljesen aktív maradt. Jelenleg (1980 őszén) azon dolgozik, hogy jogelméleti álláspontját a bírálatok fényében újragondolja. (MacCormick 1981.) [Szövegkiegészítés: Hart 1992. december 19-én hunyt el; újragondolt jogelméleti álláspontja és bírálóinak adott – hátrahagyott kézírataiból tanítványai által összeállított – válasza *A jog fogalma* című mű második kiadásának *Utószavaként* jelent meg 1994-ben.]

HART FOGADTATÁSA A MAGYAR JOGELMÉLETBEN

RECENZÍÓ J. AUSTIN THE PROVINCE OF JURISPRUDENCE DETERMINED AND THE USES OF THE STUDY OF JURISPRUDENCE (ELŐSZÓ: H. L. A. HART) CÍMŰ MŰVÉRŐL (1956) (RÉSZLET)

[J]ohn Austin *The Province of Jurisprudence Determined and The Uses of the Study of Jurisprudence* című művei újradíjazásához írott világosan megfogalmazott bevezetőjében H. L. A. Hart, a jogelmélet oxfordi professzora, kétségbe vonja, hogy lehet-e a jogot egyedül a szerkezettel definiálni és így, miközben feladja azt az eszmét, hogy minden jogi szabálynak rendelkeznie kell hozzá kapcsolt szankcióval, azt az átfogóbb eszmét tartja meg, mely szerint a jog képes az *in invitum*

működésre, és bizonyos emberi szükségleteket elégít ki, legalábbis amíg az emberi természet ugyanaz marad. A formától a szubsztancia felé irányuló e fordulat bizonyosan összhangban van „a kor vélt szükségleteivel”, példaként említve Russelnek az emberi jogok utilitarista kritikára vonatkozó revízióját, valamint Radbruch *ultima verba-ját*. S ez összhangban van a jog és jogosultság viszonyosságának jobb megértésével is. [...] (Horváth 1956.)

HORVÁTH BARNA: JOG ÉS ERKÖLCS AZ ANGOL-AMERIKAI JOGELMÉLETBEN (1963) (RÉSZLET)

Hart sikeres kritikát gyakorol a jog austin-i imperatív elméletén azzal, hogy a szabályok *belső* aspektusát hangsúlyozza, amely a szabályok alkalmazásában vezérlő zsinórmértéknek mutatkozik. Megkülönbözteti a kötelezettséget megállapító *elsőleges* szabályokat az elismerés, a változtatás és az alkalmazás *másodlagos* szabályaitól. A szabályok e két fajtájának egységét vagy kombinációját tekinti a jog lényegének. Az Austin féle imperatív jogelmélettel szemben ez nyilvánvalóan haladás, amellyel összefüggésben Hart kifejezetten Kelsen tiszta jogtanára és különösen az alapnormáról szóló tanra utal. A haladást talán azzal lehetne leginkább jellemezni, hogy a jog a saját megalkotását is szabályozza és ezért a társadalom leginkább fejlett eljárási rendjeként fogható fel.

Hart a jog és erkölcs különbségét és összefüggését is behatóan vizsgálja. Négy alapvonást sorol fel, melyek nézete szerint az erkölcsöt nemcsak a jogtól különböztetik meg, hanem a társadalmi szabályok más fajtáitól is. Az erkölcs szabályai a legfontosabbak, ám az erkölcsi törvényalkotás gondolata – amely az erkölcsöt úgy tudná változtatni, ahogy az állami törvényalkotás változtatja a jogtételeket – ellentmondásos. Az erkölcsnek csak szabad akarattól eredő önkéntes megsértései gondolhatók el, az erkölcs nem ismeri a vétkesség nélküli felelősséget. Az erkölcs esetében a szabály megsértése nem jár kellemetlen következményekkel, mint a jog esetében, e szabályok a lelkiismerethez szólnak és a felelősségérzet, a lelkiismeret-furdalás és belátás hatására hagyatkoznak.

Nos, ami az összefüggést illeti, Hart felismeri a természetjog minimális tartalmát, amit Hobbesra és Hume-ra támaszkodva tapasztalatilag alapoz meg. Az emberek sebezhetősége, hozzávetőleges egyenlősége és korlátozott jóakarata, a források szűkössége, a korlátozott emberi ítélőerő és akarati hatalom azok a körülmények, amelyek mindenütt megalapoznak egy minimális természetjogot: a személyek, a vagyon és az ígérek védelmét.

Mint mondtam, e mögött a minimális természetjog mögött klasszikus gondolati hagyomány áll, Hobbes és Hume öröksége. Hobbes a sebezhetőséget és a hozzávetőleges egyenlőséget, Hume az erőforrások szűkösségét és az emberek közötti korlátozott belátást és szimpátiát tekintette a jog előfeltételeinek. Úgy véli, nem gondoltak volna az igazságosság megtalálására, ha a jóakarata (benevolence) vagy az erőforrások korlátlanok lettek volna. De az igazságosság a legnagyobb szükség esetén is mintegy tárgyatlanná válik.

Tantörténeti inyenccség megfigyelni, hogyan tárgyalják e határeseteket olyan éles elméjű mai gondolkodók, mint Hart és Cairns. Amíg Hart egy kontingens természetjog megalapozásaként fogadja el őket, addig Cairns kétségbe vonja, hogy az igazságosság ezekben a határesetekben elveszítené társadalmi funkcióját. Az erőforrások bősége esetén is hasznos lenne azáltal, hogy védené a dolognak tulajdonítható

pretium affectionist. Az igazságosság korlátlan jóakarát esetén sem lenne felesleges, hanem éppen maradéktalanul megvalósított. És még a legvégső szükség helyzetében is az igazságosság hangja szól: a bíróság azért ítél el egy amerikai matrózt, aki egy hajótörés alkalmával utasok sokaságát dobatta a süllyedő hajóról a viharos tengerbe, mert a kiválasztás egyetlen megengedhető módja a sorshúzással történő kiválasztás lett volna. És még életveszélyben is tiszteletben kell tartani a tettes jogait és nem szabad vele szemben nagyobb erőszakot alkalmazni, mint amennyi az önvédelemhez szükséges.

A mai jogelmélet éles elméjű képviselőinek egyike sem méltatta ugyanakkor kellőképpen Hume felfogásának problémánkat érintő lényegi vonását. Hume abból indult ki, hogy az ész csupán a szenvedélyek rabszolgája, s rabszolgaként őket szolgálja és nekik engedelmeskedik. Ebből az következik, hogy az erkölcsi megkülönböztetések nem az észből, hanem az erkölcsi érzésből (*moral sense*) vezethetők le. Az erkölcs fogalma egy érzést fetételez, amely az egész emberiségben közös. Ilyen univerzalitás csak a jóakarát elvét (*benevolence*) illeti meg. [...]

Most pedig térjünk vissza Harthoz, hogy lássuk, az oxfordi egyetem jogbölcselet professzora, miként értelmezi a jog és az erkölcs összefüggését. Úgy tűnik, két esetben tételez fel *szükségszerű* kapcsolatot a jog és az erkölcs között: 1. ha ezalatt azt a körülményt értik, hogy a jogrend tartóssága részben az erkölccsel való megegyezésétől függ, és 2. ha ezzel a természetes igazságosság úgynevezett alapelveire (az angol-amerikai jogszolgáltatás procedurális garanciái) vagy a legalitás elvére gondolnak, melyet „a jog belső erkölcsiségének” is „neveztek”. De hozzát teszi, hogy sajnos a jog és erkölcs közötti *szükségszerű* kapcsolattal igen nagy méltánytalanság is összeegyeztethető.

A *szükségszerű* kapcsolat ellen szól az is, hogy valamit alkalmasint el lehet ismereni jogilag, de nem erkölcsileg kötelezőként; hogy a pártatlanságot, elfogulatlanságot, méltányos érdemrlegelést előíró értelmezési alapelveket nem mindig követik; hogy a nemzeti jogrendszerek még az igazi erkölcs alapelveinek figyelmen kívül hagyását is messze túléltek; és végül, hogy a méltánytalan jog még akkor is jog marad, ha túlságosan méltánytalan ahhoz, hogy kövessék.

Úgy vélem, hogy Hartnak a jog és erkölcs közötti *szükségszerű* kapcsolattal szembeni kételyei akkor válnak leginkább érthetővé, amikor arra a „kijózanító igazságra” utal, hogy az őstársadalomtól, ahol csak kötelezettséget megállapító elsődleges szabályok léteznek, a törvényhozással, bíróságokkal és szankciókkal rendelkező jogközösségre való átmenet nem költségmentesen teremti elő a maga vitathatatlan előnyeit. E költségek abban a lehetőségben rejlenek, hogy a szervezett központi hatalmat azok elnyomására használják, akiknek a támogatását a hatalom nélkülözni tudja.

Hart bizonyítási eljárása nézetem szerint két hiányosságban szenved. Mindenekelőtt úgy tűnik, erkölcsi elemet helyezett a jogba azáltal, hogy a jog *belső* aspektusát – nevezetesen a jog azon jogtársak általi elismerését, akik ezt a jogrendet a *sajátjuknak* tekintik – nélkülözhetetlennek tartja. De egyúttal hangsúlyozza, hogy a jogi kötelezettség alapvetően különbözik az erkölcsitől, mivel a jogot nemcsak erkölcsi, hanem más indítékokból – például érdemrlegelésekből következően – is kötelezőként lehet elismerni. Ez úgy is érthető, hogy a jogban mérvadók lehetnek politikai vagy technikai szempontok is.

Az erkölcsöt azonban Hart túlnyomórészt mégis csak társadalmi szabályként, konvencionális erkölcsiségként fogja fel, habár emellett röviden említésre kerülnek az individuális eszmények is. Így keletkezik az a benyomás, hogy a jog esetén a

belső aspektus, az erkölcs esetén a *külső* aspektus – esetleg a szerző szándékai ellenére – a kelletténél jobban előtérbe kerül. A jog esetén a *belső* aspektus hangsúlyozása azt szolgálja, hogy a kötelező szabályt, a normát megkülönböztesse a pusztá előrejelzéstől. Az erkölcs esetén azonban a társadalmi, konvencionális – tehát *külső* – aspektus kiemelése éppenséggel elfedi az individuum erkölcsi autonómiáját, ön-törvényhozását, jöllehet a társadalmi erkölcs – összehasonlítva ama tiszta forrással, mondjuk a kanti „tiszta akarattal” – már csak erőtlen, szomorkás visszfényként jelenik meg. Egy szóval: Hartnál a jog *belsővé* tételének az erkölcs *külsővé* tétele felel meg. (Horváth 1963.)

IRODALOM

Hart, H. L. A. 1967. Problems of Philosophy of Law. In *The Encyclopedia of Philosophy*. Paul Edwards (ed.). London, Macmillan, 268–272. (Az itt közölt szöveg a szócikk második, *Problems of Legal Reasoning* címet viselő része. Ford.: Takács Péter.)

Horváth Barna 1956. John Austin's The Province of Jurisprudence Determined and The uses of the Study of Jurisprudence. *Social Research*, No. 23, 120–121. (Ford.: Rácz Laura).

Horváth Barna 1963. Recht und Moral in der anglo-amerikanischen Rechtstheorie. *Österreichische Zeitschrift für öffentlichen Recht*, 12. [4.] 405–422. (A közölt szövegrészek: 415–416. és 418–419. Ford.: Rácz Laura.)

MacCormick, Neil 1981. *H. L. A. Hart*. Stanford, Stanford University Press, 2–7. oldal. Ford.: Takács Péter.
Paton, G. W. 1951. *A Textbook of Jurisprudence*. Vol 2. Oxford, 171–172.